

Fästet Gråen

– Adolph Fredriks ofullbordade

Från kajen vid Landskrona ser man ute i Öresund en låg landstrimma, något förtjockad av träd och buskar. Det är Gråen, en fästning byggd ute i havet som ett annex till Landskrona citadell och stadsbefästning.

KENNETH V. KARTASCHEW, *Specialist – militära byggnader*, SFV

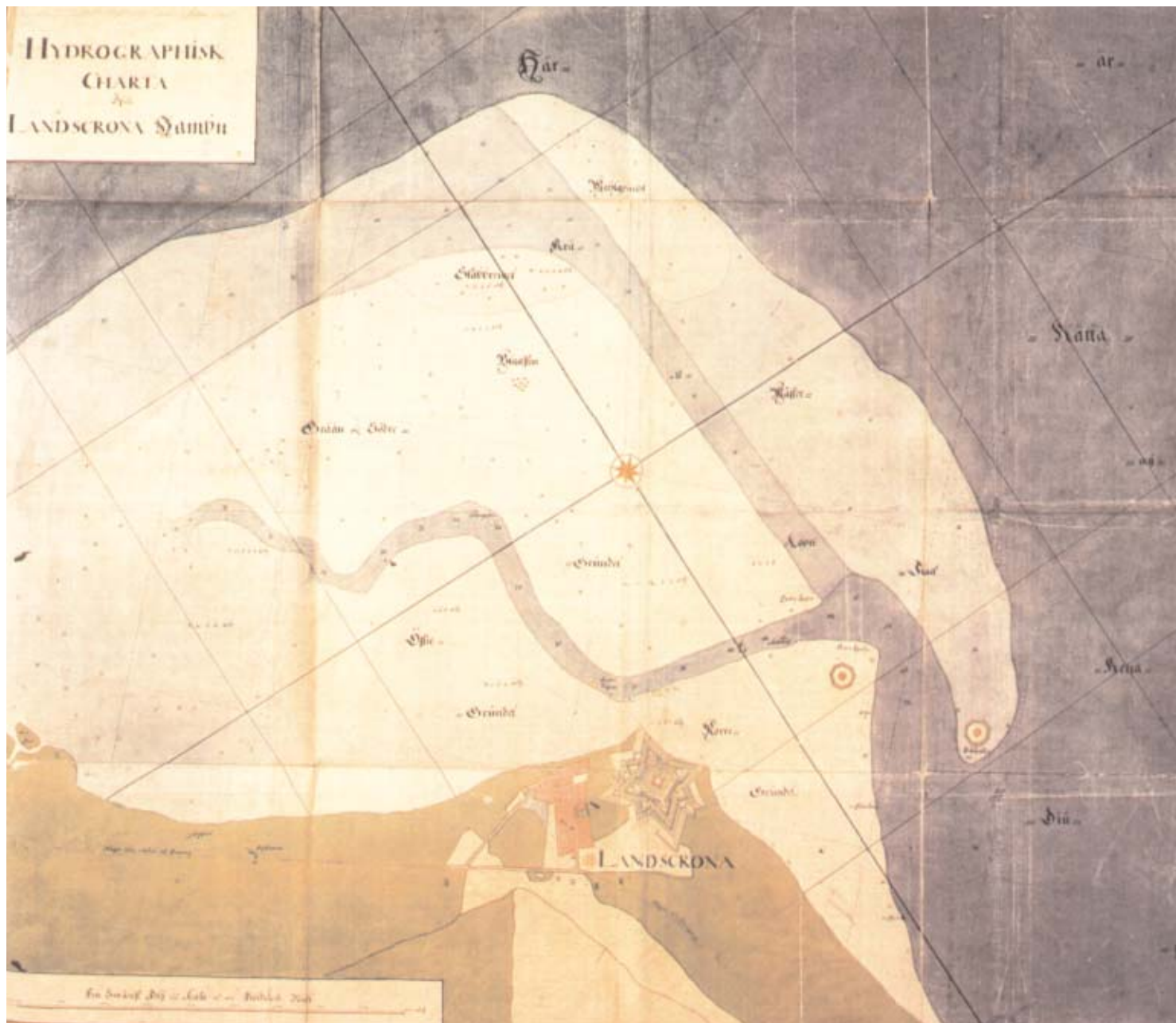
Gråen började byggas under stora umbäranden år 1749. Huvudsyftet var att skydda den värdefulla hamnen. 1724 års fästningskommission ansåg att om bara denna hamns naturliga fördelar kunde förstärkas genom erforderliga försvarsverk så skulle den danska dominansen i sundet brytas. Sverige kunde åter få något att säga till om gällande Öresundstrafiken.

Landskrona hamns egenskaper har alltid skattats högt. Den har alldeles speciella förutsättningar. Inom ett i övrigt grunt sandflak ute i havet, söder

”Fartyg som försökte närma sig Landskrona från väster skulle stöta på grund redan på långt håll från staden”

om citadellet och staden, löper en fortsättning av Saxån i form av en djup segelbar skreva. Sommaren 1725 gjordes en sjömätning i området. Det visa-

de sig att bottenskrevan eller rännan varierade i djup, från 5–7 meter närmast stranden i söder till 18–20 meter längre norrut, där havsbotten tar vid. Den var därtill 40–50 meter bred. Fördelarna var uppenbara. Enda sjövägen in till hamnen och staden var via rännan. Fartyg som försökte närma sig Landskrona från väster skulle stöta på grund redan på långt håll från staden, så långt att eventuell beskjutning härifrån skulle ha varit meningslös. Den enda egentliga anfallsriktningen mot citadellet från havet var norrifrån,

Hydrografisk karta över Landskrona hamn, upprättad den 22 juli 1725 och undertecknad av L.C. Stobée och H. Ankarstierna. I textkommentaren till kartan sägs bland annat att: «Landskrona hamn består av en kanal eller ränna, som ifrån inloppet utur sjön in till ändan, sträcker sig till en längd av 9 000 alnar eller 18 000 fot (...)

Det är märkligt att naturen har formerat denna rännan till en så fördelaktig hamn för större och smärre skepp och fartyg, att för utan det en hel flotta av några hundrade skepp kunna här makligen rymmas, och ligga för alla anfall av storm och oväder trygge: så är ock den norra sidan av kanalen som vetter åt Landskrona stad allt ifrån där skeppet Papegojan är undersänkt och in till Swärdet, som är en distans av 4 000 alnar så brant och stel att skeppen kunna ligga in vid vällen med den ena sidan på 4 à 5 fot och haver på andra sidan 24 à 26 fot vatten.

På södra sidan av kanalen är tvenne stora sandbankar nämligen Gråån eller södre

grundet och Västra Flacket, vilka i det de sträcker sig över 1/2 svensk mil i sjön, runt omkring hamnen: så förvarar de henne så, att varken storm och oväder det må komma ifrån vad kant det vill, kunna vara henne skadlig eller att någon fiende kan henne attackera: varandes ock dessa grund som bestå av klar och hård sandbotten med hällsten på några ställen så bekvämlige till ankargrund, att man på södra sidan kan på alla ställen ankra.

Den grunden som är mellan staden och hamnen, så ock på andra sidan om rännan ut för Gråån; är vid lågt vatten merendels bar och vid högsta vatten står hon allenast 1 till 2 fot under vattnet: så att man icke allenast kunde bygga husen och förlänga staden, utan ock bygga murar och fästningsverk ifrån Landskrona stad in till och utom själva kanalen till Gråån utan ringaste pålning och krubbverk (...)

Som nu denne hamnen har de största egenskaper och bekvämligheter som en Flotta sig någon tid kan önska, i det han icke

allenast har ett rent djupt inlopp, och en ren och rymlig kanal, utan ock av bankar lika som förmerar, en fullkomlig betäckning som gör en flotta säker för storm och fiendens anfall på alla sidor: Så är det likeligt nödigt att på det en fiende icke må lägga sig för inloppet och inspärja hamnen: man då på något ställe anlade blockhus och batterier, som kunde hålla honom så långt ifrån inloppet att flottan antingen kunde reda sig ut eller ock för hans bombardering vara säker (...)

Således vore denne hamn väl försedd och försvarad: Ock om man ännu med en brygga på norra sidan av någon 100:de alnars längd allenast, och några pålar på södra sidan ut med kanalen att fästa skeppen uti, som icke stort kommer att kosta, ville hjälpa denne hamnen, som naturen så väl och fullkomlig lämnat: vet jag icke varest man i hela Östersjön och största delen av Europa skulle finna, en bättre och fördelaktigare hamn än denne Landskrona hamn.» (Texten är återgiven med normaliserad stavning.)

men inte heller här kunde fiendliga skepp komma tillräckligt nära för att åstadkomma en effektiv beskjutning.

ADOLPHS FÄSTE

Fartyg som tagit sig in i rännan kunde däremot utgöra en verklig fara. Det var detta fästningskommissionen avsåg vid sin bedömning av behovet av försvarsverk vid Landskrona hamn. I skydd av sådana strategiskt placerade verk skulle till och med en större svensk flottstyrka ha en säker plats och vid behov kunna segla ut på uppdrag, företrädesvis mot danskarna. Det var följaktligen också nödvändigt

att med yttre försvarsverk förhindra att den svenska styrkan blev inspärrad.

På det grunda flaket, söder om citadellet och väster om rännan, började man därför år 1749 anlägga ett nytt citadell. Det fick tidigt benämningen Adolfs fäste, efter dåvarande tronföljaren Adolph Fredrik, som regerade 1751–71. Ända till 1769 arbetade man efter den ursprungliga planen. Det nya citadellet skulle bestå av ett inre verk med sex bastioner omgivet av en yttre tenaljerad, det vill säga ömsom in- och utvinklad, omslutningsmur och allra ytterst ett krubbverk av staplad sten till skydd mot sjöhävning och land-

stigning. Ytmässigt blev Adolfs fäste närmast lika stort som det äldre citadellet norröver. I omedelbar sydlig anslutning till det nya citadellet anlade man ett befäst skeppsvarv.

ATT UTESTÄNGA HAVET

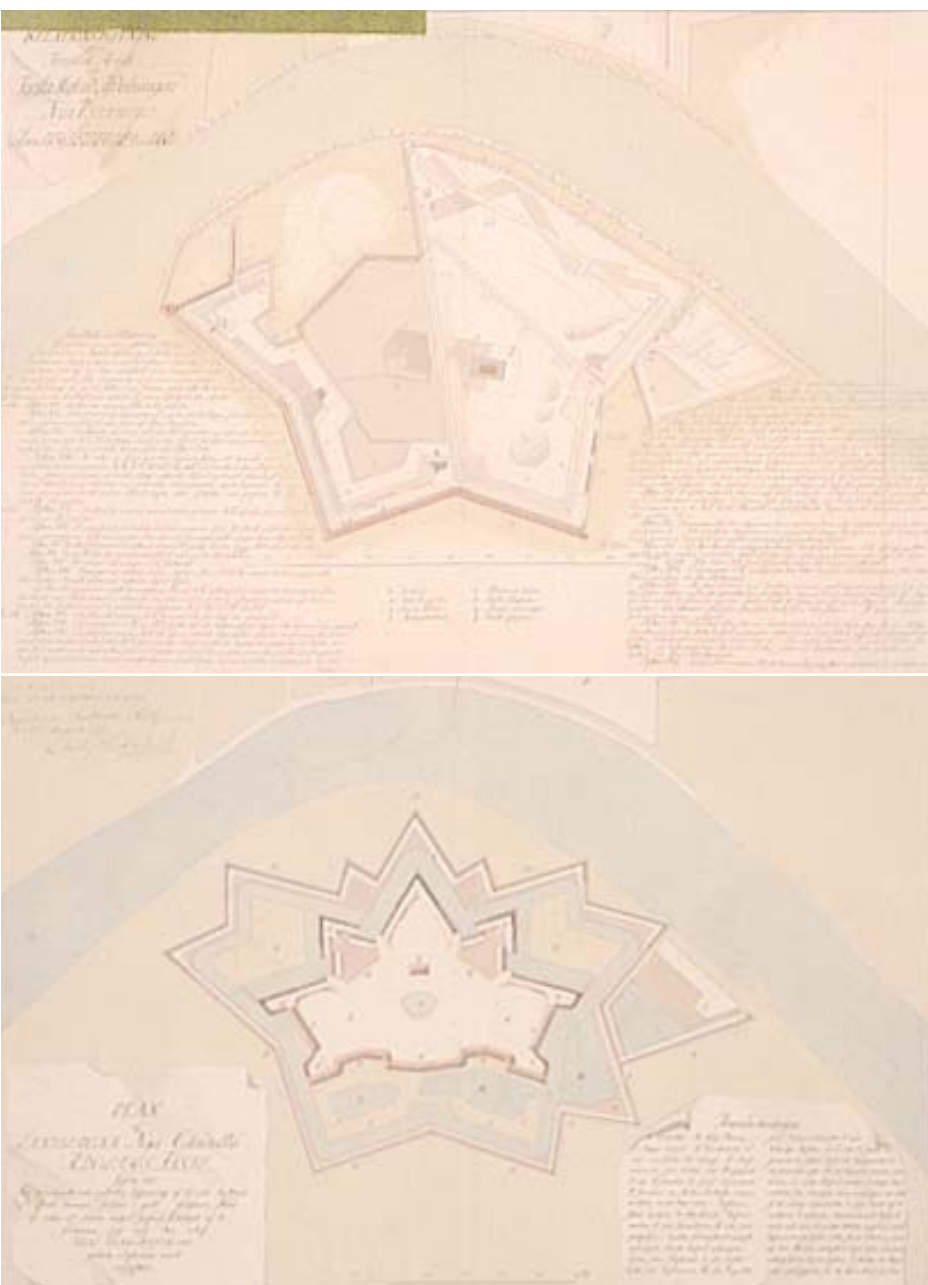
Man får tänka på att allt byggnadsmaterial måste transporteras sjöledes från fastlandet. Citadellet reste sig ju bokstavligen ur havet. All sten, jord och allt trävirke lastades in i prämar, som fördes över vattnet och lastades ur vid någon av tre eller fyra bryggor vid det framväxande citadellet. Av stenen skulle alla murar för bastioner, tenaljer och krubbverk uppföras. Trävirket användes till rustbäddar för murarna och vissa husbyggnader inom citadellet. Jorden behövdes till fyllning innanför murarna. Till en början var det fråga om en myckenhet dämpningsarbete i kombination med urpumpning av inträngande vatten. Bröstvärnet i den yttre tenaljerade försvarslinjen hade en höjd ungefär motsvarande den högsta vattenlinjen. Det medförde naturligtvis att översvämningar förekom, men sällan i den omfattning senare historieskrivning ibland har tillskrivit projektet.

I mellandagarna, under natten mellan den 26 och 27 december 1806, rasade emellertid en västlig storm över Landskrona, en storm som inte upplevts i mannaminne och absolut inte sedan vattenmätningar infördes år 1743. Vågorna slog över det äldre citadellets två meter höga krubbverk och kastade sig med mycket sand och tång i graven bakom. Därifrån rusade vatten över resterna av den förfallna batardean (fördämningsmuren) in i förgraven som omger citadellet, följde graven runt om och trängde vidare in i staden. Fästet på Gråen klarade sig då bra, bortsett från en provisorisk fördämning vid skeppsvarvet och krubbverket och förvallen, som fick begränsade skador.

NYA TIDER – NYA PLANER

När arbetet drivits några år började omfattningen av fästningsprojektet ifrågasättas. Man kunde bland annat konstatera att det skulle ta alltför lång tid att fullfölja de ursprungliga intentionerna. Ett förslag till en reduktion

Relationsritning över arbetena på Gråen under åren 1756–60, enligt den ursprungliga planen.

Den nya planen från 1755 för arbetenas fortsättning, fastställd 1769.

av planerna utarbetades år 1755. Efter många turer och år godkändes det år 1769, att läggas till grund för det fortsatta arbetet på fästet. Skillnaden bestod i att bastionerna gjordes mindre och färre till antal. Annars är det svårt att se i vad den egentliga reduktionen bestod. Ytmässigt var det inte någon skillnad och den nya utstakningen var mera komplicerad. Det kan inte heller ha varit lätt att efter 20 års målmedvetet arbete i ett slag inrätta sig, göra nya utstakningar och i betydande omfattning riva ned redan utförda verk. I själva verket var det nog vid den här tiden som drivkraften i projektet började mattas av. Anslagen minskade också stadigt, för att närmast upphöra 1778. De planerade bastionerna i väster blev aldrig färdigbyggda.

Vissa begränsade arbeten fortsatte dock och kring sekelskiftet 1800 framlades flera bestyckningsförslag, det vill säga förslag till beväpning med kanoner. År 1791 föreslogs att Gråen skulle bestyckas med hela 523 artilleripjäser till så gott som fullständig täckning av fästets exteriör med lika många skottlinjer. År 1796 hade förslaget reducerats till endast 14 kanoner och år 1801 var det satt till 17 artilleripjäser, varav 6 st. 16 punds haubitser. Så sent som år 1804 upprättades ytterligare ett bestyckningsförslag för fästet Gråen, det sista på hundra år. Avsikten var då att den inre anläggningen med bastionerna skulle förses med 16 stycken 36 punds kanoner, 36 stycken 12 punds kanoner, 50 stycken 6 punds kanoner, 55 stycken 3 punds kanoner och 5 stycken mörsare – 162 artilleripjäser sammanlagt, en inte föraktlig beväpning. Allvaret i förslaget förstärktes av att man, av planerade två kruttorn till artilleriparkens behov, år 1816 fullföljde byggandet av det gedigna kruttornet på bastion Adolph Fredrik. Gråen ingick alltså ännu vid denna tid i krigsplaneläggningen. Sex år senare var emellertid 'sagan' slut. Då upphörde Landskrona fästning, med Adolfs fäste, att räknas till rikets fasta försvar.

PER ALBINLINJEN

Platsen för det forna skeppsvarvet och de östligaste tenaljerna på Gråen togs vid början av 1900-talet i anspråk för kolonistugor och odlingar. Gråens

strategiska betydelse, liksom det äldre citadellets på fastlandet, fick emellertid förnyad aktualitet i samband med andra världskriget och det efterföljande kalla kriget. Landskronapositionen inordnades år 1940 i Skånelinjen, även kallad Per Albinlinjen efter landets dåvarande försvarsminister. Linjen var uppbyggd av lättare truppbefästningar, värn för kulsprutor, kulsprutegevär, mindre kanoner, observation och personskydd. I linjens försvar ingick också stridsvagnshinder. I Landskrona, på fästet Gråen och inom det äldre citadellet, ser vi i dag dessa värn inbyggda i murar och vallar. Längs med stran-

den i en dragning mellan Gråen och citadellet ligger det imponerande stridsvagnshindret, bestående av så kallade draktänder. Ännu under 1950-, 60- och 70-talen kompletterades försvarslinjen i Landskrona med nya modernare skyddsvärn, vilket understryker det påtagliga hotet under det då rådande kalla kriget.

Fästet Gråen ger oss nu i sitt ofullbordade skick, 250 år efter planeringen, en helt unik möjlighet att studera detta speciella slag av fästningsverk, liksom mitt i skapandeprocessen, nästan i ett fruset ögonblick. **KV**

Övre raden från vänster:
Krutttornet, byggt 1816, stående på den västra bastionen Adolph Fredriks spets. Längre till vänster, på tenaljspetsen, står ett observationstorn från andra världskriget.

Monumentvärdare på väg till ett arbetspass.

Nedre raden:
Stridsvagnshindren – draktänderna – längs stranden i sin sträckning från vattentornet mot det äldre citadellet.

Ett av Gråens kanonvärn från 1940, med observationstorn, inbyggt i tenaljverkets mur.